

ID ORCID 0000-0003-2164-9135
DOI 10.33625/visnik2021.01.116

ЄВРЕЙСЬКИЙ СИНАГОГАЛЬНИЙ СТІНОПИС У КОНЦЕПЦІЇ «ПАМ'ЯТІ МАЙБУТНЬОГО» (FUTURE-ПАМ'ЯТІ)

«Які ж гарні шатра твої, Якове...». Настінні розписи синагог Буковини = «How Goodly Are Thy Tents, O Jacob...». Wall Paintings in Bukovinian Synagogues. Catalogue of the Exhibition. Каталог виставки / упор. : М. Кушнір, Є. Котляр, А. Ямчук. Чернівці : Чернівецький музей історії та культури євреїв Буковини ; Київ : Дух і Літера, 2016. 172 с., 133 іл.

Kushnir, M., Kotlyar, E. & Yamchuk, A. (Eds.). (2016). *“Iaki zh harni shatra tvoi, Yakove...”*. *Nastinni rozpisy synahoh Bukovyny* [“How Goodly Are Thy Tents, O Jacob...”. Wall Paintings in Bukovinian Synagogues] [Catalogue of the Exhibition]. Chernivtsi : The Chernivtsi Museum of the History and Culture of Bukovinian Jews ; Kyiv : Dukh i Litera. [In Ukrainian & English].

З усієї множини запитань, на які випадає відповідати рецензентів, одним із найбільш повторюваних є наступне: «Чому читач має взяти до рук зазначене видання?» Зазвичай у відповіді на подібну риторичну фігурує щось на кшталт «цікаво», «актуально», «своєчасно» тощо. Утім, незвичність винесеного у заголовок проекту полягає насамперед у тому, що він навряд чи потребує традиційних інтелектуальних формул рецензування, позаяк має досить незвичний дослідницький контур та вкрай високу планку науково-академічного змісту. Читачеві варто бути готовим до того, аби поринути у перегляд не лише тематичного альбому, виконаного в академічній манері *intellectual fiction*, але й повноцінного дослідження. Зважимо на те, що в сучасних вітчизняних реаліях публіку не часто тішать такими складними форматами. Вони призначені для думаючої аудиторії, яка готова до повільного читання з одночасним міркуванням візуальними образами.

Окреслюючи загальні контури як проекту в цілому, так і рецензованого альбому, першочергово відмітимо його незвичну хронологію та географію.

Проект фокусує увагу на єврейському синагогальному стінописі, який загалом є образотворчим феноменом «довгого» часу: від XVII до середини XX ст. Поза тим, вістря уваги авторів

спрямоване на дослідження абсолютно конкретного регіонального анклаву (Буковини), який у своїх адміністративно-географічних ремарках існує сьогодні у прикордонні України та Румунії. Останнє суттєво звужує часові рамки проекту, що виражають типологію локалізованих у просторі місць пам'яті (власне, єврейських божниць) у досить чітко визначеному часі (переважно друга половина XIX – початок XX ст.)

Як зауважують автори проекту, сучасна розмова щодо поліхромних розписів синагог є розмовою «у минулому часі», адже «разом із тотальним знищенням дерев'яних божниць, а також руйнуванням великої кількості мурованих синагог майже повністю зникли й численні зразки стінописної традиції»¹. Відтак, у Східній та Центральній Європі наразі годі нарахувати біля сотні синагог, де переважно у фрагментарному вигляді «збереглися зразки настінного малярства». Серед цього своєрідного фонду пам'яті саме розписи синагог Буковини «посідають особливе місце як за кількістю та станом збереженості, так і за оригінальністю художнього втілення»².

Таким чином, зусиллями численних інститутів та фондів, самий перелік яких промовисто засвідчує вагомість проекту та його проблематики³, глядач має шанс здобути історію про яскраві аберації пам'яті, де живописне є обов'язково символічним, а образи минулого є насправді замаскованими формами уявленого майбутнього.

Проект не хибує на самоочевидність, що так притаманна багатьом етнічно спрямованим темам. Автори роблять чимало кроків назустріч читачеві, пропонуючи йому вповні широкий контекст єврейського культурного простору, починаючи від базової термінології (див., для прикладу, «Словник єврейських термінів і понять»⁴) і завершуючи «ментальними» картами, що детально репрезентують географію видання (див. як приклад мапу Буковини з місцями розташування представлених у каталозі синагог⁵). Така стратегія викладу дозволяє практично будь-якому поціновувачу історії та мистецтва швидко орієнтуватись у логістиці авторського наративу і, подорожуючи звивистими лініями єврейського сакрального образотворчого символізму, не відчувати себе на маргінесі.

Істотно допомагає цьому і якісний графічний та інфографічний супровід, який загалом

¹ «...». = «How Goodly Are Thy Tents, O Jacob...». Wall Paintings in Bukovinian Synagogues. Catalogue of the Exhibition. . 16.

² . 16–17.

³ . 8.

⁴ . 157.

⁵ . 12.

є характерним для дослідницької манери професора Євгена Котляра. Згадаємо за приклади тематичні випуски «Вісника ХДАДМ» (2010–2011 рр.), що частково репрезентували матеріали рецензованого каталогу, та унікальний для міста проєкт путівника «єврейським» Харковом, який окреслив слобожанську юдаїку в межах міського простору (2011).

У зазначеному каталозі картографія розписів синагог має послідовну та більш глибоку структуру. Об'єкти аналізу (вісім божниць зі зразками вцілілого стінопису, розташовані на теренах історичної Буковини, по чотири у кордонах сучасної України та Румунії) представлені як типологічні моделі, де фіксація сучасного зовнішнього вигляду та локалізація у просторі є точкою входження до образотворчо-символічного контексту. У свою чергу, його окреслення, не втрачаючи природи документування, набуває властивостей оповіді.

Авторів цих слів видається надзвичайно корисним використання принципу морфологічної сумісності, який дозволяє рухатися за аналогіями авторського аналізу: те, що втрачено в образотворчій програмі однієї історичної локації, можна представити на прикладі збереженого фрагмента іншої (див. як приклад схему розпису стін та стелі синагоги «Хевра Тегілім»⁶) (Іл. 1). У цьому сенсі надзвичайно промовистими постають розгортки розпису, що моделюють візуальну панораму божниць та є практично єдиною можливим засобом друкованої репрезентації ансамблевого пафосу старовинного синагогального живопису (див., наприклад, розгортку декоративної програми стін малої зали синагоги «Гройсе Шіл»⁷) (Іл. 2).

Більша частина візуального змісту альбому-каталогу присвячена проблематиці іконографії, типології та семіотики єврейського традиційного синагогального малярства.

Нагадаємо, що значна частина представлених у проєкті синагог дійшла до нашого часу з суттєвими втратами розписів (особливо в межах української частини Буковини). Саме тому, відштовхуючись від парадигми стінописів та покроково розкриваючи вцілілі фрагменти, автори, по суті, наново вибудовують ансамблеву природу образотворчої програми єврейських божниць. Подекуди це нагадує енциклопедичну нарацію, яка лине від одного семіотичного «вузла» до іншого, формуючи тим самим цілісну структуру оповіді. Читач може «завітати» у будь-яку вцілілу точку, що, безумовно, виведе його на обшир загального контексту мистецької мови.

Центральним сюжетом проєкту є реконструкція художнього змісту синагогального сті-

нопису. Тож стає очевидною зорієнтованість авторів на розкриття знаково-символьної сутності візуальної природи зображень. Образотворча програма розпису божниць осмислюється авторами як «самобутня форма візуалізації єврейської картини світу», яка «огортає синагогу єдиним живописним покривом» зі своєрідним «світом символів, картин біблійної минувшини й месіанського майбутнього»⁸.

Наголосимо на тому, що цей, за словами авторів, «зримий єврейський космос» не є очевидним широкому глядачеві та безумовно потребує коментарів і аналітичних ремарок. Відтак, дослідницький апарат альбому багатий на вкрай цікаві та цілковито авторські нюанси, що в окремих випадках набувають змістовності повноцінних історій. Аби не перебирати на себе негідну роль спойлера, відмітимо як приклад фрагмент із зображенням кошика зі східноєвропейськими (!) фруктами, що відсилає уважного читача до властивої тодішній єврейській спільноті системи символічно-художнього мислення⁹ (Іл. 3).

Зрештою, приємність спостереження за образотворчою семіотикою божниць акумулює якісний та вправно написаний текстовий супровід. Автори обрали для репрезентації змісту проєкту найбільш аналітичну модель співіснування текстового та візуального, яка не спадає до рівня банального ілюстрування. Інтерпретація візуального нарративу (розпису-оповіді), який до того ж у більшості своїх змістів одночасно експлуатує образи минувшини та майбутнього, не може мати лінійну морфологію. Символізм минулого – це

⁶ . . 28.

⁷ . . 43.

⁸ . . 13.

⁹ . . 78.

завжди про актуалізовану сучасність, яка, у свою чергу, необхідна лише як форма існування перспектив та передбачень.

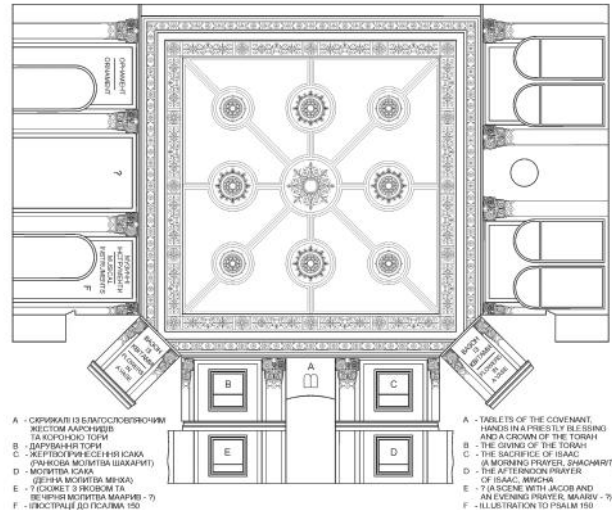
Насамкінець, рецензентові видається логічним запропонувати ще одну відповідь на риторичне питання: «Що саме глядач / читач може здобути, ознайомившись із матеріалами виставкового проєкту поза межами розмови про образотворчу природу розписів?»

На нашу думку, серед багатьох виставкових форм погранична – найбільш складна та водночас найбільш репрезентативна. Кордони мають цікаву культурно-історичну специфіку: вони, з одного боку, окреслюють певну географію місця, надаючи йому уявної цілісності, а з іншого – ніколи не фіксують найбільш важливі та цінні аспекти географічного хронотопу, зокрема його природну екстериторіальність.

Завдячуючи єврейському культурно-мистецькому контексту, Буковина в системі україно-румунського прикордоння стає свого роду «лакуною» пам'яті. Воно підважує адміністративні контури, набуваючи рис «довгого» хронотопу, що схильний не помічати будь-яку іншу форму ідентичності, окрім етнічної. У цьому сенсі проблематика пам'яті мистецтва є характерним прикладом Future-пам'яті (т. зв. пам'яті майбутнього), яка робить лакуарність істотною перевагою в культурно-історичній аргументації. Саме тому певна видима наївність символіки паротягу як ремінісценції (повернення єврейського народу на Батьківщину предків) є насправді цілком прийнятним прикладом модернізації пам'яті. Як зауважують автори, «абсурдний з точки зору біблійного часу мотив набуває в еру технічного прогресу нового сенсу й актуальності»¹⁰ (Іл. 4).

Загалом проєкт охоплює широкі горизонти образотворчого символізму, які не лише характеризують «картину світу» традиційного стінопису синагог, але й ставлять більш вагомий контекстуальні питання. У їхньому фокусі образотворча пам'ять розписів єврейських божниць стає симулякром історичної пам'яті. Візуальні образи, розглянуті одночасно у контекстах художнього символізму та нарративу минулого, окреслюють хронотоп історії єврейського народу як свого роду стратегію «міркування майбутнім». Відтак, синагогальний розпис – це не про минуле. Його історичний фокус завжди випереджає глядача, пропонуючи символізм минулого вважати контурами уявленого майбутнього.

Окремої уваги потребує структура проєкту, яка поєднує пафос дослідницької аналітики з виставковими завданнями. В Україні виставка «Які ж гарні шатра твої, Якове...» була представлена

. I.

«

»,

II

глядачеві у трьох містах та чотирьох локаціях протягом 2016–2017 рр. Перша з них – у Чернівцях, де цей проєкт був ініційований Чернівецьким музеєм історії та культури євреїв Буковини на чолі з Миколою Кушніром. Двічі проєкт був презентований у Харкові – на батьківщині його наукового співавтора, професора Євгена Котляра. Фінальна презентація виставки відбулась у Києві. Це загалом сформуло певну «вісьову» парадигму репрезентації (Іл. 5–7). Відтак, велике значення було приділено авторами виставковим формам проєкту. Атрактивна модель виставки успішно відбулась завдяки елегантному дизайнерському рішенню концепції експозиції, яка, з огляду на «номадичну» географію виставки, мала бути еластичною до різноманітного експозиційного простору, зберігаючи при цьому цілісність дослідницької концепції (Іл. 8). На думку рецензента, експозиційні модулі, а також сформовані у ході виставки контексти експросторів заслуговують на окрему розмову. Авторами запропонована своєрідна тактика подолання «виклику місця», яка часто стає перепоною для повноцінного сприйняття виставкових проєктів. У даному разі, подорожуючи кураторськими «стежками», глядач здобуває можливість охопити як мистецький (атрактивний) простір проєкту, так і його дослідницьку нарацію, що потребує колаборації уваги глядача з точкою зору куратора. Здатність виставкових модулів до трансформації та комбінування детермінує траєкторії руху глядача, а гнучка побудова викладу візуального матеріалу забезпечує комфортне співіснування двох контекстів, що найбільш властиві виставковій природі: контексту споглядання (спостереження) та міркування.

¹⁰ . . . 150.

¹¹ . . . 28.

Поза всяким сумнівом, альбом-каталог як інструмент вивчення єврейського традиційного розпису є вкрай цінним прецедентом для мистецького, історичного та культурологічного цеху. Водночас непересічність дослідниць-

кої проблематики та унікальність виставкового матеріалу визначають його статус як цілком самостійного художнього артефакту, що оповідає про здобуті символічні контексти проекту.

. 2.

« », .

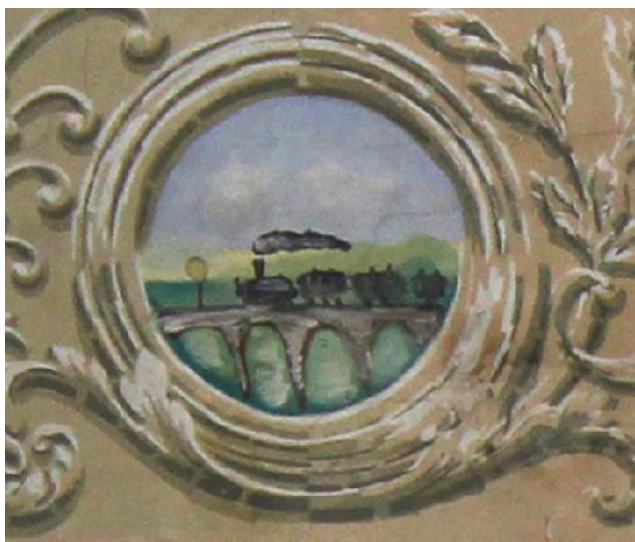
12

. 3.

« », . ,

13

. 4.

« ».

14

12 . . 43.
 13 . . 112.
 14 . . 78.

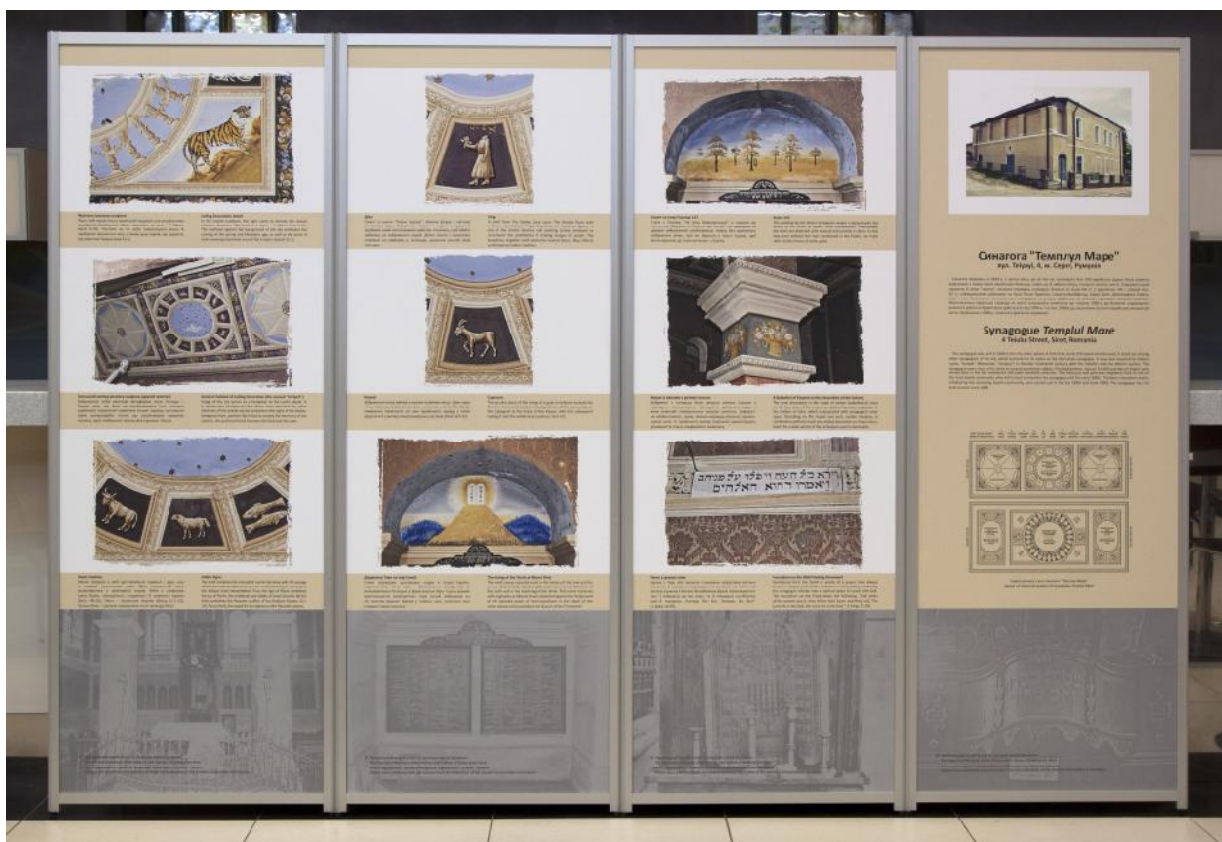
. 5. 2-16 2016. «Sweet Art», . ,

. 6. 21-29 2016. . . ,

. 7. 3-13 2017.

. 8. « », . 2016